

GEOGRAFSKA PROBLEMATIKA NARODNOSTNE SESTAVE PREBIVALSTVA LJUBLJANE

Mirko Pak*

ABSTRACT

SOME GEOGRAPHIC DIMENSIONS OF THE ETHNIC STRUCTURE OF CITIZENS
OF LJUBLJANA, SLOVENIA

The pull-component of the city of Ljubljana, being the capital of Slovenia, has caused immigration from rural areas and from other republics of former Yugoslavia. The non-Slovenian ethnicity is among immigrants represented to a large extent. At the same time is the share of educated and skilled migrants (labor force) relatively small.

As a result, certain urban areas of Ljubljana, predominantly residential areas, are impacted by this fact. In parts of the city the share of non-Slovenes is extremely high. The immigration and consecutively the settling of some outer as well as inner parts of the city have uniquely shaped some quarters of the city with expressions of an urban and social character. The paper discusses the urban structure of the city based on the above named elements and relates them to the spatial function of the Slovenian capital.

Spreminjanje narodnostne sestave prebivalstva Ljubljane

Prebivalstvo slovenskih mest je naraščalo mnogo počasneje kot v drugih republikah bivše Jugoslavije, v obdobju 1981–91 le še za 7,3 %. Pri tem je Ljubljana beležila 19,6 % rast na ožjem mestnem teritoriju in le 5,4 % v okviru ljubljanskih občin; drugo največje slovensko mesto Maribor pa celo nazadovanje za 0,7 % in občina Maribor stagnacijo.

Prebivalstvo Ljubljane je rastlo tudi počasneje od prebivalstva vseh večjih mest v nekdanji Jugoslaviji, predvsem zaradi policentričnega razvoja Slovenije in s tem povezane množične dnevne migracije delovne sile ter zaradi naglega zmanjšanja naravnega prirastka prebivalstva, ki je bil leta 1992 v Ljubljani le še okrog 3 %. Takšen prebivalstveni razvoj je posledica vrste dejavnikov, ki so vplivali tudi na prebivalstveno, še posebej socialno in narodnostno sestavo mesta.

Ob rahli rasti, stagnaciji in v zadnjih letih celo nazadovanju števila in deleža Slovencev, sta pospešeno priseljevanje in višji naravni prirastek neslovenskega

* Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, 61 000 Ljubljana, Slovenija

prebivalstva iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, hitreje večala njegovo število in delež. V rasti števila pripadnikov posameznih narodnosti, pa so bile na sploh v posameznih obdobjih velike razlike.

Priseljevanje neslovenskega prebivalstva, ki je svoj višek doseglo v sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let, je imelo izključno ekonomske korenine, tako v Sloveniji, v območjih od koder se je prebivalstvo preseljevalo in v širšem evropskem gospodarskem prostoru. Med neposrednimi dejavniki poa so izstopali naslednji:

- gospodarska nerazvitost ali zaostajanje v območjih priselitve in s tem povezane razvojne razlike, ki so se poglobljale,
- pomanjkanje delovnih mest v drugih republikah nekdanje Jugoslavije,
- v šestdesetih in še posebej v sedemdesetih letih stopnjevano odhajanje slovenskega prebivalstva na začasno delo v tujino je sproščalo delovna mesta v domala vseh gospodarskih, deloma tudi v negospodarskih panogah,
- obilica delovnih mest, še posebej v širšem območju Ljubljane je pripeljala do tega, da je bilo v določenih dejavnostih zaposlenih vedno manj Slovencev, še zlasti v gradbeništvu, industriji, komunali, gostinstvu, prometu, zdravstvu ter na drugih nekvalificiranih delovnih mestih,
- relativno ugodna socialna in infrastrukturna ureditev ter reševanje stanovanjskih vprašanj z gradnjo solidarnostnih stanovanj v osemdesetih letih,
- močno omejeno in celo onemogočeno zaposlovanje v tujini ter gospodarska recesija v drugi polovici osemdesetih let, ki je dotedanje trende gospodarskih gibanj selitve prebivalstva močno zavrla in jih deloma celo spremenila.

Tabela 1: Rast števila prebivalstva posameznih narodnosti na območju ljubljanskih občin (*)

1. a.

Obdobje		Skupaj	Slovenci	Albanci	Črnogorci
1961–71	Št.	59 947	48 302	0	284
	%	30.0	26.1	0.0	84.9
1971–81	Št.	47 411	23 351	435	466
	%	18.4	10.0	100.0	74.7
1981–91	Št.	16 396	820	294	134
	%	5.4	0.3	57.8	12.6
1961–91	Št.	123 754	72 473	729	884
	%	62.1	39.1	985.1	261.7

I. b.

Obdobje	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Srbi	Jugoslov.
1961–71	Št. 3236	214	1037	3200	1215
	% 52.4	110.9	537.3	92.2	139.0
1971–81	Št. 2448	523	3275	9472	5960
	% 26.0	128.5	266.2	142.0	285.7
1981–91	Št. –173	340	3860	1652	–4258
	% –1.5	36.5	85.7	10.2	–51.6
1961–91	Št. 5511	1077	8172	14324	2917
	% 89.3	558.0	4234.2	412.6	240.2

(*) Za ožji mestni prostor so na voljo le podatki za leti 1981 in 1991. Sigurno pa je bilo v vseh obdobjih število neslovenskega prebivalstva zaradi neprijavljanja, oziroma "začasnosti" njihovega bivanja v Ljubljani, še večje.

V rubriki "skupaj" so upoštevani vsi prebivalci, tudi tistih narodnosti, ki v tabeli niso izrecno navedene.

Močno zmanjšanje "Jugoslovanov" je treba v veliki meri pripisati tudi opredeljevanju po regionalni pripadnosti in narodnostno neopredeljenim.

Iz drugih republik nekdanje Jugoslavije priseljeno prebivalstvo je bilo v veliki meri nizko, ali celo nekvalificirano. Značilno je bilo, da so se:

- v prvi fazi so se priseljevali moški in se prvenstveno zaposlovali v industriji, gradbeništvu, prometu, komunalni in gostinstvu,
- kasneje priseljene ženske so se zaposlovale v glavnem na nekvalificiranih delovnih mestih v zdravstvu, gostinstvu in drugod,
- do osemdesetih let se je takšna zaposlitvena polarizacija vedno bolj kazala na vseh življenjskih ravneh, s čemer so se oblikovale posebne socialne skupine: koncentracija, oziroma homogenizacija v sferah dela, bivanja, zadovoljevanja kulturnih potreb, rekreacija, oskrbe in celo izobraževanja. Značilne so bile nekatere šole in dijaški domovi, ki so bili etnično dokaj homogeno neslovenski.

Glede na povedano je Ljubljana prednjačila po številu in deležu neslovenskega prebivalstva. Leta 1961 je bil ta delež višji od slovenskega za 2,5% in leta 1991 že za 4,2%. Zaradi naglega manjšanja naravnega prirastka in skromnega priseljevanja slovenskega prebivalstva ter obratnih trendov pri neslovenskem prebivalstvu, sta se število in delež neslovenskega prebivalstva večala hitreje: leta 1971 je bilo Slovencev še za 48.302 in neslovencev za 9186 več kot leta 1961; leta 1981 je bilo Slovencev le za 23.351 in neslovencev kar za 22.586 več kot leta 1971 in leta 1991 je bilo Slovencev le še za 820 in neslovencev za 5963 več kot leta 1981. Delež Slovencev se je v obdobju 1981–91 zmanjšal od 90,5% na 77,8% (koeficient zmanj-

šanja v primerjavi z vso Slovenijo je 1,67), najbolj pa sta se povečala deleža Srbov od 5,3 % na 6,2 % in Muslimanov od 1,6 % na 2,9 % vsega prebivalstva.

Prostorski elementi sestave prebivalstva

Če je narodnostna sestava prebivalstva Ljubljane plod številnih eksternih in internih dejavnikov, pa je njihova prostorska sestava pogojena še z dodatnimi dejavniki. Med njimi izstopajo: bližina industrije v smislu kvalitete stanovanjskega in bivalnega okolja, neugodne naravne razmere v neposrednem pomenu, stanovanjska politika, koncentracija oficirskih stanovanj in drugo. Glede na prostorski in zgradbeni razvoj mesta, so se pogoji dokaj hitro spreminjali, najbolj v smeri središče–obrobje mesta. Omenimo samo odpravo barakarskih naselij in gradnjo solidarnostnih stanovanj v osemdesetih letih, ki je bila v Ljubljani prostorsko osredotočena na vzhodno obrobje mesta. Ob tem pa je vseskozi veljal model povezave večjega, ali celo visokega deleža neslovenskega prebivalstva z manj primernim stanovanjskim in bivalnim okoljem. (Pak, 1971). Primerjavo elementov bivše in sedanje prostorske etnične sestave prebivalstva Ljubljane omogočajo v 19–20 številki Časopisa za kritiko znanosti objavljene geografske in druge študije ter druge podobne raziskave. (Pak, Bervar, 1971a).

Višji delež neslovenskega prebivalstva na teritoriju ožjega mesta se je v primerjavi z vsemi ljubljanskimi občinami večal. Spreminjala so se tudi razmerja med posameznimi predeli Ljubljane in ljubljanskimi občinami na sploh. Podrobneje je narodnostna sestava Ljubljane opredeljena po najmanjših relevantnih enotah, statističnih okoliših za leti 1971 in 1991 (*).

Tabela 2: Delež neslovencev v ljubljanskih občinah:

Občina	1961	1971	1981	1991
Lj. Bežigrad	%	%	%	%
	11.4	11.1	16.7	20.8
Lj. Center	5.7	9.2	16.6	22.2
Lj. Moste	6.2	11.3	20.0	25.3
Lj. Šiška	7.9	9.6	14.9	17.8
Lj. Vič	3.2	6.3	12.2	15.6
Ljubljanske občine	6.3	9.4	15.8	19.9
Mesto Ljubljana			17.7	22.2

(*) Popisni podatki so dostopni po popisnih okoliših, ki so bili združeni v statistične okoliše. Vendar za 38 popisnih okolišev z manj kot 30 prebivalci, ki so skupaj šteli 606 prebivalcev, podatki niso dosegljivi. Iz različnih razlogov pa dodatnih 36 zelo malih popisnih okolišev sploh ni upoštevanih v popisnih podatkih.

Splošnemu večanju deleža neslovenskega prebivalstva sledijo tudi teritorialne spremembe. Tako je leta 1971 le malo okolišev imelo višji delež neslovenskega prebivalstva. Vsega 13 % jih je imelo več kot 15 % neslovenskega prebivalstva, leta 1991 pa že 55,9 %. Tudi v naslednji kategoriji se med obema letoma še ohranja visoka razlika. Tako je leta 1971 imelo le 33,8 % okolišev več kot 10 % neslovenskega prebivalstva, leta 1991 pa kar 79,0 %. Močnejše se je povečal delež okolišev z višjim, kot delež z nižjim deležem neslovenskega prebivalstva. Leto 1971 celo ni bilo statističnega okoliša z več kot 30 % neslovenskega prebivalstva, leta 1991 pa je bilo takšnih kar 18 ali 9,3 %. Večinoma gre pri obeh letih za podobne prostorske trende, z višjimi ekstremi dvajset let kasneje. To pomeni krepitev prostorske diferenciacije, pri čemer pa se zaradi odpravljanja nelegalno zgrajenih stavb in naselbin, gradnje stanovanjskih blokov, sanacije nekaterih središčnih predelov in sprememb namembnosti iz stanovanjskih v nestanovanjske površine kažejo v mestnem središču in na njegovem obrobju tudi različni trendi v dvajsetletnem obdobju. K temu je treba dodati še stalno spreminjanje vrednosti stanovanjskega in še posebej bivalnega okolja, kot so pokazala proučevanja stanovanjskega predela Prule na južnem robu mestnega središča, kjer sta se socialna in starostna sestava prebivalstva poslabšala ob hkratnem porastu števila in deleža neslovenskega prebivalstva (Gorkič, 1973).

Gornje stanje potrjuje tudi delež prebivalcev v posameznih kategorijah statističnih okolišev. Teh je bilo sicer leta 1991 dvainpolkrat več kot leta 1971, deloma tudi zaradi večjega obsega teritorija in deloma zaradi delitve nekaterih statističnih okolišev, bili pa so leta 1991 praviloma gostejše poseljeni. Visok delež neslovenskega prebivalstva je značilen za manjše in redkeje poseljene statistične okoliše, z izjemo Fužin in Štepanjskega naselja. Zato je s številom prebivalstva statističnih okolišev, ki večinoma sovpadajo z njihovo gostoto poseljenosti, rasel delež Slovencev.

Tabela 3: Statistični okoliši v mestnem teritoriju po deležu Slovencev

3. a.

Delež Slovencev 1971:

	Stat. ok.		prebival.	
	št.	%	št.	%
do 70 %	0	0.0	0	0.0
70–74.9	1	1.3	74	1.3
75–79.9	2	2.6	1 365	2.6
80–84.9	7	9.1	25 286	9.1
85–89.9	16	20.8	44 117	20.8
90–94.9	38	49.3	71 291	49.3
95–100 %	13	16.9	5 261	16.9

3. b.

Delež Slovencev 1991:

	Stat. ok.		prebival.	
	št.	%	št.	%
do 70 %	18	9.3	24 393	11.9
70–74.9	21	10.9	28 308	13.8
75–79.9	25	12.9	63 390	31.0
80–84.9	44	22.8	43 130	21.1
85–89.9	29	25.0	24 510	12.0
90–94.9	38	19.7	16 390	8.0
95–100 %	18	9.3	4 609	2.2

Nadpovprečna koncentracija (koeficient nad 1) neslovenskega prebivalstva je bila 1971 leta značilna za štiri mestne predele: za vzhodno obdobje mestnega obrobja Most, vzhodno obrobje mestnega središča ter sekundarni koncentraciji na južnem obrobju mesta ter na obrobju starega jedra Šiške. Predvsem gre za bližino industrijskih in prometnih površin ter s tem za manj primerno okolje v primeru Most in deloma Šiške, za blokovno gradnjo, za enodružinske hiše in zasilna bivališča na južnem obrobju mesta. Predeli koncentracije neslovenskega prebivalstva tvorijo nekak križ z osnovnim vzhodnim krakom ter stranskima proti jugozahodu in jugu. Kraki se stikajo v najožjem mestnem središču s sicer podpovprečnim koeficientom neslovenskega prebivalstva (med 0,75 in 1,00).

V dvajsetih letih, od 1971 do 1991 leta, se je prostorski model poselitve neslovenskega prebivalstva v Ljubljani precej spremenil. Karti razporeditve Slovencev in divergentne podobe razporeditve prebivalstva drugih narodnosti bivše Jugoslavije, ki predstavljajo čez 95% neslovenskega prebivalstva (karti 1 in 2), kažeta predvsem večjo raznolikost kot leta 1971. (karta 3). Še vedno prevladuje zveza med višjim deležem neslovenskega prebivalstva in bližino industrijskih delovnih mest. Zato je več neslovenskega prebivalstva v Mostah, ki pa so razdeljene na dva predela močnejše koncentracije neslovenskega prebivalstva, v občinskem središču in na skrajnem vzhodnem obrobju mesta. Delež neslovenskega prebivalstva se je povečal z blokovno gradnjo, kar velja tudi za Šiško in nove predele za Bežigradom. S tem je dobil model gostejše poselitve neslovenskega prebivalstva štiri krake (karta 2). Ob tem predstavlja širše mestno središče domala sklenjeno območje povprečnega deleža (10–15%) neslovenskega prebivalstva. Bolj izstopajo tudi obrobni predeli. Glede na to se je oblikoval nekakšen radialno-koncentrični model, modificiran z že naštetimi dejavniki delovnih mest, ter kvalitete stanovanjskega in bivalnega okolja. Tesno soodvisnost med slednjimi in gospodarsko ravni prebivalstva pa so potrdile številne doslej opravljene študije (Pak, 1970).

V socialni geografiji teoretično in praktično dokazana soodvisnost prostorske strukture prebivalstva od ekonomskih dejavnikov v najširšem pomenu, je značilna tudi za Ljubljano. To velja seveda tudi za soodvisnost narodnostne ter izobrazbene in dejavnostne sestave. Glede na vzroke, tokove in strukturne elemente priseljevanja neslovenskega prebivalstva, je ta soodvisnost občutna, čeprav se vpletajo v to sestavo, podobno kot drugod po svetu, tudi drugi elementi urbanizacije: oblikovanje in širjenje ter urbanizacija mestnega središča, vključevanje predmestnih in obrobni naselij v mesto, prostorska ekspanzija terciarnih dejavnosti, zgradbene in ekološke sanacije na širšem mestnem teritoriju, prevrednotenje mestnega prostora v celoti in njegovih posameznih delov ter drugo.

Primerjava socialnogeografskih raziskovanj v sedemdesetih letih z novejšimi pa kažejo zlasti močno zmanjšanje ekstremnih prostorskih razlik. Vrsta dejavnikov je marsikje zavrla negativne procese naglega slabšanja socialne strukture. Lep primer je ožje središče Ljubljane, kjer se je struktura prebivalstva v dvajsetih letih bistveno izboljšala.

Primerjava kart deleža neslovenskega prebivalstva z deležem prebivalstva z osnovnošolsko izobrazbo in z deležem zaposlenih v sekundarnih dejavnostih, kažejo na splošne sličnosti (Karta 4 in 5). Ista območja kažejo visok delež prebivalstva z vsemi tremi značilnostmi na eni strani, na drugi strani pa posamezni statistični okoliši ali skupine okolišev kažejo izrazito visok delež vseh treh elementov, pri čemer sta si bližja deleža neslovenskega prebivalstva z osnovnošolsko izobrazbo in zaposlenih v sekundarnih dejavnostih.

Ob povprečnem deležu neslovenskega prebivalstva ima ožje mestno središče dokaj nizek delež prebivalstva z osnovnošolsko izobrazbo in nizek delež zaposlenih v sekundarnih dejavnostih ter kaže še najbolj homogeno zgradbo glede na tri obravnavane elemente. Z oddaljevanjem od mestnega središča se prostorska pestrost sestave in povezave povečuje glede na značaj pozidave, oziroma vrednost bivalnega in stanovanjskega okolja. Po homogenosti izstopajo še Moste na vzhodu z visokim deležem prebivalstva z osnovnošolsko izobrazbo in zaposlenimi v terciarnem sektorju, medtem ko je po narodnostni sestavi bolj heterogeno. Za Ljubljano pa so značilni tudi homogeni predeli z visokim deležem neslovenskega prebivalstva in ostalih elementih, po čemer izstopajo Fužine, Štepanjsko naselje, Rakova Jelša, Tomačevo.

Sklep

Narodnostna sestava prebivalstva je pomemben element mestne zgradbe. Soodvisnost tega z drugimi prebivalstvenimi elementi je očitna. Vendar je v Ljubljani proces socialne in narodnostne homogenizacije že prešel kulminacijo in lahko sledimo novim procesom: predvsem večji zdiferenciranosti na eni strani in v določenih, zlasti novejših predelih, homogenizaciji. Osnova takšnim gibanjem je seveda eko-

nomska ob vrsti dejavnikov, ki spremljajo pospešen razvoj Ljubljane: privlačnost središča, vedno večje pomanjkanje prostora za novogradnje in manj ugodni finančni pogoji za pridobitev stanovanj, stopnjevanje neugodnih bivalnih in še posebej stanovanjskih prilik, terciarizacija mestnega središča, pa tudi spreminjanje namembnosti izrabe prostora na vsem mestnem teritoriju, tržno oblikovanje cen zemljišča in najemnin ter splošne tržne zakonitosti izrabe mestnega prostora.

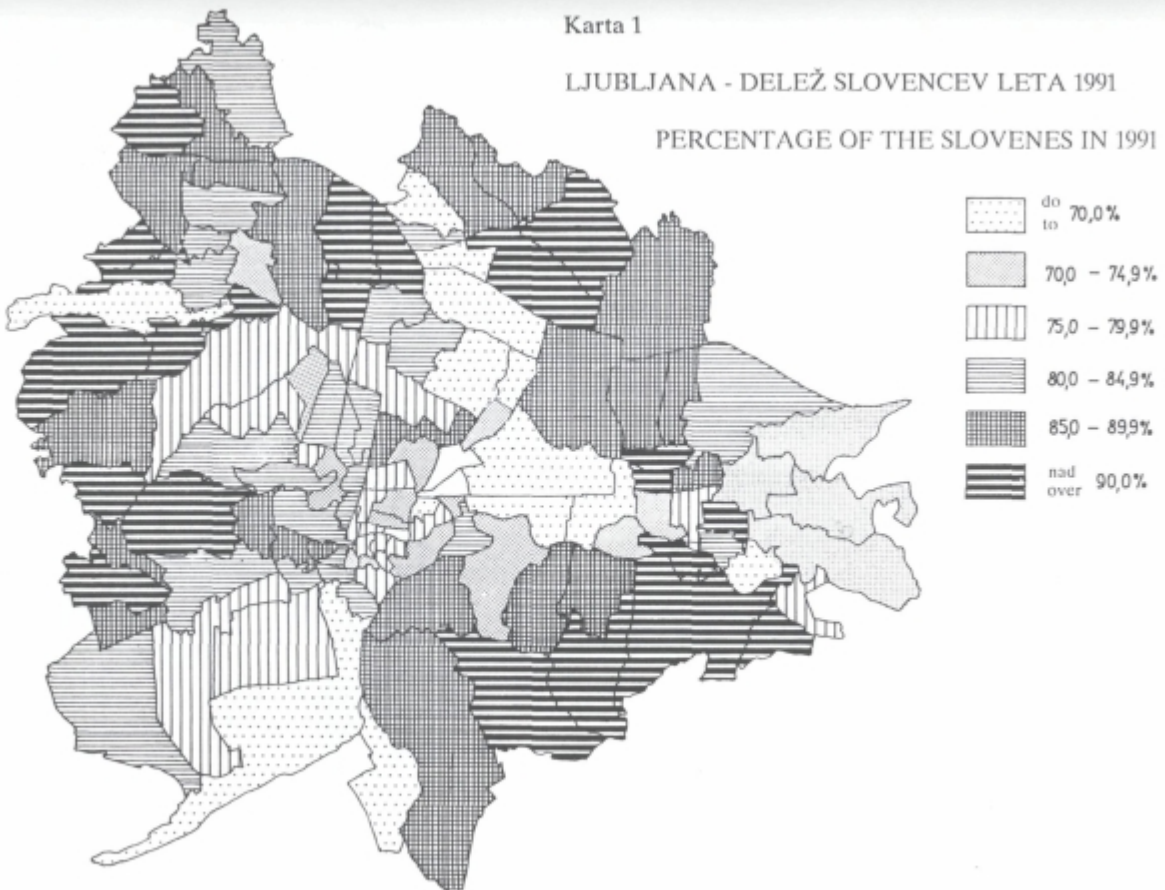
Literatura in viri:

- Pak, M. 1970: Notranja regionalna diferenciacija v mestih Slovenije – Ljubljana in Maribor. Zelena publikacija RPP, Ljubljana.
- Pak, M. 1971: Socialnogeografska diferenciacija u gradovima Slovenije, *Geographica Slovenica* 1, s. 147–162, Ljubljana.
- Pak, M., Brvar, G. 1971: Geografski učinki socialne deformacije v nekaterih predelih slovenskih mest. *Geografski vestnik* 43, str. 123–133, Ljubljana.
- Gorkič, G. 1973: Transformacija mestne četrti Prule–Žabljak v Ljubljani, Diplomsko naloga na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Ljubljana.
- Popis prebivalstva 1991 in 1971. Zavod za statistiko republike Slovenije. Statistični letopis Republike Slovenije 1992. Ljubljana 1993.

Karta 1

LJUBLJANA - DELEŽ SLOVENCEV LETA 1991

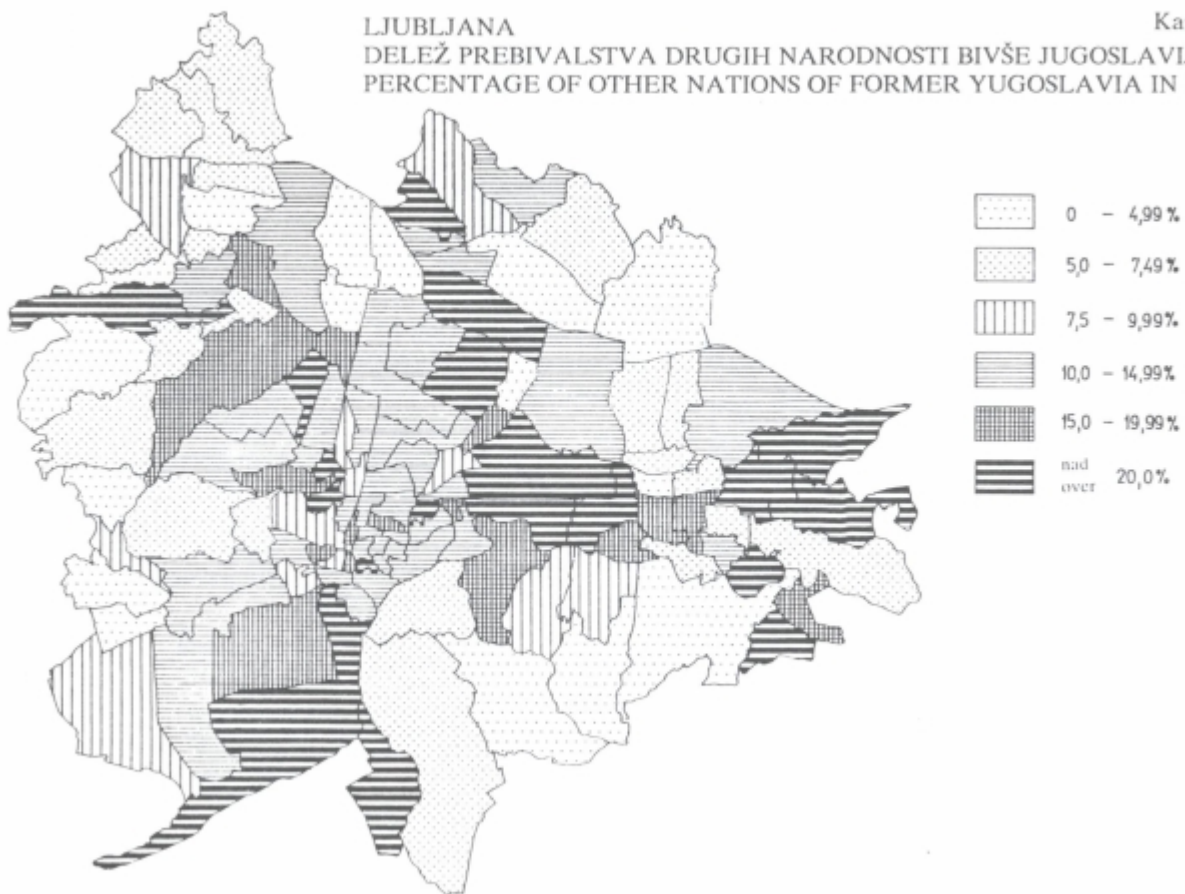
PERCENTAGE OF THE SLOVENES IN 1991

LJUBLJANA
 DELEŽ PREBIVALSTVA DRUGIH NARODNOSTI BIVŠE JUGOSLAVIJE
 PERCENTAGE OF OTHER NATIONS OF FORMER YUGOSLAVIA IN 1991

Karta 2

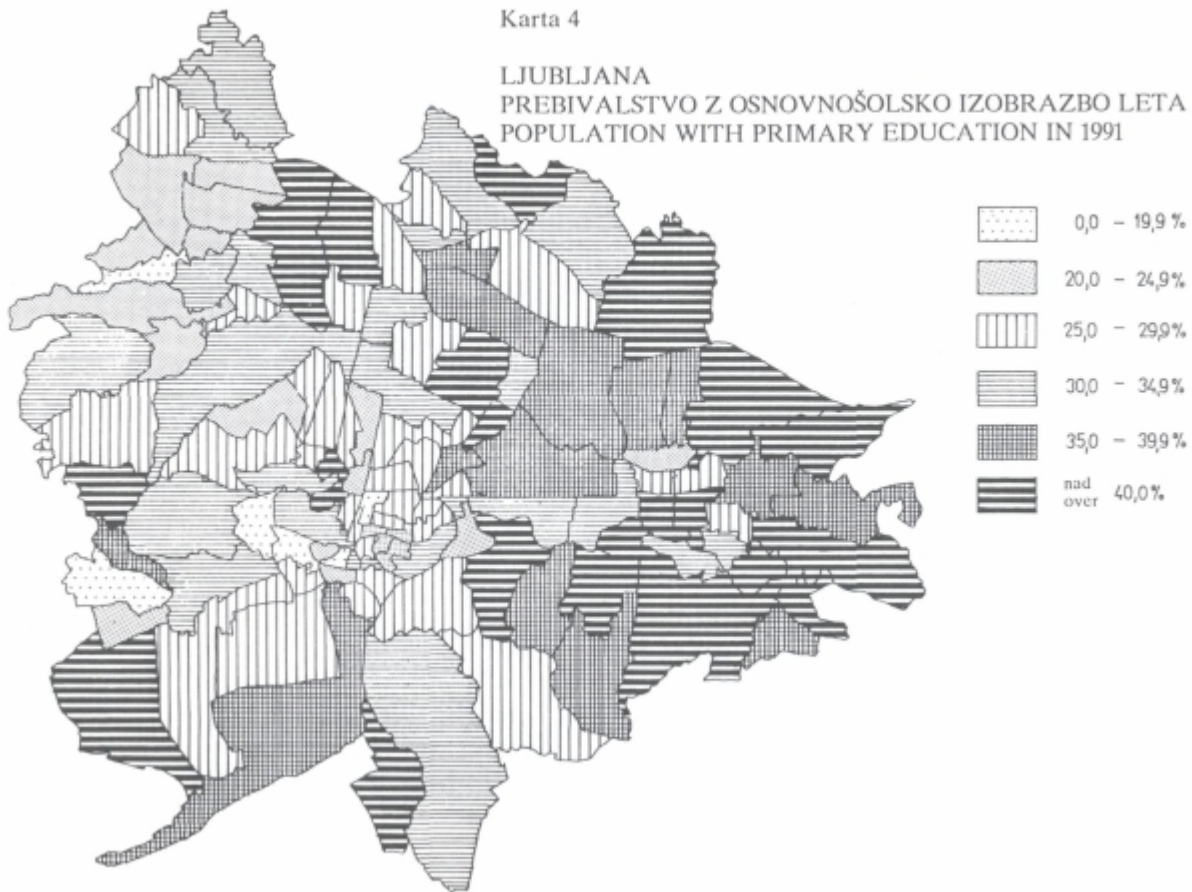
Miroslav Pak

Karta 4

LJUBLJANA
 PREBIVALSTVO Z OSNOVNOŠOLSKO IZOBRAZBO LETA 1991
 POPULATION WITH PRIMARY EDUCATION IN 1991

Karta 5

LJUBLJANA
V SEKUNDARNIH DEJAVNOSTIH ZAPOSLENO PREBIVALSTVO LETA 1991
ACTIVE POPULATION EMPLOYED IN SECONDARY SECTOR IN 1991

